

BÜKY VIRÁG

Serly Tibor beszélgetése Bartókné Pásztory Dittával

(1976. november 10.)

Az alábbi, szerkesztett formában közreadott beszélgetést Serly Tibor 1976. november 10-én vette magnetofonra Pásztory Ditta Krisztina körúti otthonában.¹ Kétségtelen, hogy Serly elsősorban Pásztory Bartók Bélával kapcsolatos emlékeit kívánta rögzíteni, de hosszú monológokká duzzadó kérdéseit és Ditta szűkszavú válaszaihoz fűzött terjedelmes kiegészítéseit hallgatva az az érzésünk, hogy a beszélgetés egyes szakaszaiban inkább az ő emlékei kerülnek túlsúlyba. Ugyanakkor talán nincs még egy olyan riport, amelyben Ditta önmagához képest ennyire felszabdultan nyilatkozott volna. Nyilván hozzájárult ehhez, hogy Serly a család régi ismerőse volt,² de önmagában véve ez még nem indokolja a kötetlenebb stílust.

¹ Az interjú pontos dátumára nézve két forrást vehetünk figyelembe. Az egyik Pásztory Ditta naplója, amelybe 1964-től 1982-ig készített feljegyzéseket nyilvános szerepléseiről: a koncertekről, rádióbeszélgetésekről, rádiófelvételekről, sőt korábbi felvételek, köztük régi Bartók-felvételek közvetítéséről is. A Serly-interjú pontos dátumát azonban csak a felvételtől készült feketelemez borítójának felirata árulja el, Ditta feljegyzéseiben csak annyi szerepel, hogy a beszélgetésre 1976 novemberében került sor. Előtte, november 8-án, és utána, november 15-én, Ditta és Serly Frid Gézával és Volly Istvánnal együtt közös koncertet adott először Debrecenben, majd 15-én Keszthelyen. A hangversenyeken Bartók művei mellett Serly és Frid-kompozíciók is elhangzottak, ez utóbbiak azonban csak felvételtől. Lásd Pásztory Ditta naplója. Pásztory hagyatéka több részletben került a Bartók Archívumba. Legutóbb 2006-ban Voit Krisztina adott át újabb dokumentum-együttest. (A továbbiakban Pásztory-hagyatéka, 2006.) Ehhez a dokumentumcsoporthoz tartozik Ditta naplója is.

² Bartók és Serly ismeretsége valamikor a húszas évek végén kezdődött, igazán szoros kapcsolatba azonban csak a Bartók házaspár amerikai tartózkodása idején kerültek, ekkor Serly már Bartókék legszűkebb baráti köréhez tartozott. A családdal 1978-ban bekövetkezett haláláig baráti kapcsolatban állt. Magyarországra a 2. világháború után is rendszeresen hazlátogatott. Pásztoryval több közös fellépésük is volt, melyeken Ditta többnyire kézzongorás műveket, köztük Serly Bartók-átiratait sőt Serly saját két zongorára írt műveit is előadta. A Harmadik zongoraverseny betanulására és lemezfelvételére is Serly kezdeményezésére vállalkozott. Serly azonban nemcsak Dittával, hanem – legalábbis egy ideig – Bartók Péterrel is munkakapcsolatban állt. A Bartók Records által kiadott Bartók-lemezeken több Bartók művet is Serly vezényletével vettek fel. Serly és Bartók kapcsolatáról bővebben lásd: Bónis Ferenc: „Serly Tibor”, in *Így láttuk Bartókot. Ötvennégy beszélgetés*, szerk. Uő. (Budapest: Püski, 1996), 136–141; Malcolm Gillies: *Bartók Remembered*.

Serly ugyanis már korábban, 1945-ben is készített egy beszélgetést Dittával, azonban ehhez Ditta, szokásához híven, előre megfogalmazta a kérdésekre adandó válaszait.³ Sokkal valószínűbb, hogy a felszabadultabb hang annak volt köszönhető, hogy ez a beszélgetés nem a nyilvánosság számára készült. Hogy miért kerülhetett rá sor, csak találgatni tudjuk.

Pásztor Dittához írt leveleinek tanúsága szerint Serlynek szándékában állt könyvet írni Bartókról, illetve a Bartók-családról, és több esetben is megjegyezte, hogy ezzel kapcsolatban Dittával is szeretne beszélni.⁴ Az 1970-es években Serly leveleinek egyik visszatérő témája volt az életrajz megírásának és közreadásának ügye, amelyhez Yehudi Menuhin közbenjárásában bízva várt anyagi támogatást. Lehetséges azonban, hogy a könyvvel kapcsolatos fejleményekről és a Menuhin nem éppen hatékony közreműködéséről írt rendszeres híradásokkal Serly Ditta támogatását is, vagy legalább az övét szerette volna megnyerni. Afelől azonban semmi kétségünk sem lehet, hogy a könyvet valóban meg akarta írni, ugyanis még a halála előtti napokban, 1978 októberében is a Bartók-könyv ügyében készült tárgyalni a londoni Heinemann kiadóval.⁵ Lehetséges tehát, hogy ez a beszélgetés anyaggyűjtés volt a tervezett Bartók-könyvhöz. Ez megmagyarázná, hogy Serly egy-egy témakör megvitatása után miért ad, már-már módszeresen, még egy rövid összefoglalást az elhangzottakról.

(London – Boston, Faber and Faber, 1990), 191–194.; Jeanne Behrend–Michael Meckna: „Tibor Serly” in *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, eds. Stanley Sadie, John Tyrall (Oxford University Press, 2007–2013), 127, <http://www.grovemusic.com>. A közös fel-
lépésekről lásd Ditta naplóját (Pásztor-hagyaték, 2006).

³ Pásztor a vele készült riportok előtt elkérte a kérdéseket és válaszait már a beszélgetést megelőzően írásban megfogalmazta. A riport során gyakran ezeket az előre megírt válaszokat olvasta fel, melyektől csak igen nehezen lehetett eltéríteni. Erről bővebben lásd: Büky Virág (közr.): „Somfai László beszélgetése Pásztor Dittával Bartók halálának 30. évfordulója alkalmából”, in *Zenetudományi dolgozatok 2009*, szerk. Kiss Gábor (Budapest: Zenetudományi Intézet, 2010), 13–31, 13, 26–30.

⁴ „Mostan, hogy végre ki van nyomtatva a »Modus Lascivius« könyvem [sic!], komolyan kezdek gondolni a régen (de ide[i]glesen abba hagyott Bartók Életrajz[ra]– (Biography). Ha erőm (bizony már novemberben 75 éves leszek) és anyagi körülményeim megengedik, szándékomban van hozzá fogni komolyan. Szerintem minden elfogultság nélkül még nem jelent meg egy megfelelő nívós életrajz. Remélem ezekről Veled és rólad is alkalmam lesz bővebben tárgyalni mikor ismét találkozzunk.” Serly Tibor levele Pásztor Dittához, 1976. augusztus 5. (Pásztor-hagyaték, 2006).

⁵ Erről Dittának és ügyvédjének, dr. Vajda Ernőnek is beszámolt. 1978. július 12-i, Vajda Ernőnek szóló levelében hallgatását azzal magyarázta, hogy „Részben vártam, hogy végre eldöntődik a levelezés a londoni William Heinemann Ltd kiadókkal, mielőtt írtam. De még most sincs lekötve a tervezett Bartók-biográfia. Rettenetesen lassan folyik le (az Ó oldalukról) a levelezés. Így nem várok tovább terveimmel. Azt remélem, ha személyesen tudom megbeszélni velük Londonba [sic!], hamarosan eldöntődik a terv.” Serly levele dr. Vajda Ernőhöz. Pásztor-hagyaték. Majd néhány hónappal később, 1978 szeptemberében, Dittát is értesítette erről a szándékáról. „Bár a Bartók könyv ügy még mostan is ingadozik a Londoni Heinemann Ltd. kiadóval [sic!], remélve Londoni találkozás[s]al velük végre valami össze[e]gyezésre találunk.” A kiemelés Serlytől. Serly levele Pásztor Dittához, 1978. szeptember 13. (Pásztor-hagyaték, 2006).

Ezenfelül kortársaihoz hasonlóan Serly is úgy tekintett Pásztoryra, mint Bartók kongeniális partnerére. Számára Ditta életének főbb mozzanatait, így gyermek- és ifjúkorának eseményei is különös jelentőséggel bírtak, és úgy tekintett rájuk, mint kódolt üzenetekre, melyekből már kiolvasható Ditta majdani életfeladata, hogy Bartók felesége és művésztársa legyen. Részben talán ennek is köszönhető, hogy kíváncsi volt Ditta családjára, ifjúkori tanulmányaira és Bartók előtti tanáira. Bármi is legyen azonban Serly kérdéseinek indítéka, a Ditta gyermek- és ifjúkorából származó adatok különösen értékesnek teszik ezt a beszélgetést. Ditta ifjúkoráról, Bartók előtti éveiről ugyan több kiadványban is olvashatunk, többek közt Volly István két részes Ditta-portréjában,⁶ vagy Székely Júlia és Szegő Júlia regényes Bartók-életrajzaiban,⁷ de hitelesebb ha mindezt maga Ditta mondja el.

A beszélgetés menete szempontjából meghatározó, hogy mindkét résztvevő közelről ismerte Bartókot. Ez a személyes érintettség oly mértékben befolyásolta Serly kérdéseit, hogy azok legalább annyit, ha nem többet árulnak el az ő személyéről és Bartókhoz fűződő kapcsolatáról, mint a riport tulajdonképpen alanyáról, Dittáról. Szerencsére a személyes emlékek felidézése során mindig előbukkant Serly szakmai kíváncsisága is, s olyan dolgokra is rákérdezett, amelyek őt, mint zeneszerzőt és előadót foglalkoztatták. Ennek köszönhetően tudhatjuk meg, hogy Bartók és Pásztory hogyan játszották el négykezes előadásban Bartók 4. kvartettjét és más kamaraműveket, hogy volt-e Bartóknak zongorája Saranac Lake-ben,⁸ hogy New Yorkban ki tudta-e próbálni valahol a Concerto egyes részleteit, vagy használt-e hegedűt a szólószonáta komponálásához.

Serly visszaemlékezéseiben és ezzel kapcsolatos kérdéseiben a legnagyobb hangsúly a Harmadik zongoraverseny keletkezése és bemutatója körüli eseményekre kerül. Érezhető, hogy ezek Serly legfájdalmasabb emlékei közé tartoztak. Némelyikükre, talán a legnyomasztóbbakra, több vele készült interjúban is visszatért. Már az 1963-as, Bónis Ferenc készítette beszélgetésben is elmondta például, hogy a művet Bartók talán azért nem fejezte be, mert ő feleségével, Alice-szel együtt még közvetlenül a kórházba kerülése előtti estén felkereste a zeneszerzőt, és ily módon elvette a versenymű befejezéséhez szükséges időt.⁹

Máskor emlékezetének torzulásai utalnak az ügy iránt érzett mélyebb, személyesebb kötődésre. Ebben a beszélgetésben ezek a bemutató körülményeihez kapcsolódnak. Sándor György felkéréséről, amely szerinte inkább felajánlkozás volt a

⁶ Volly István: „Bartókné Pásztory Ditta. (Pályakép I–II)”, *Életünk* 21 (1984/7–8), 807–824, 873–884.

⁷ Székely Júlia: *Bartók tanár úr* (Pécs: Dunántúli Magvető, 1957), revideált kiadás: (Budapest: Kozmosz, 1978); Székely Júlia: *Elindultam szép hazámból* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970), Szegő Júlia: *Embernek maradni* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1970).

⁸ Erre vonatkozóan lásd Bónis: „Bartókné Pásztory Ditta”, in *Így láttuk Bartókot*, 97–102. 100–102, valamint Malcolm Gillies: „Mrs Béla Bartók (née Ditta Pásztory)”, in *Bartók Remembered*, 196–199, 197.

⁹ Bónis: *Így láttuk Bartókot*, 141.

zongoraművész részéről, és Ormándy szerepéről Serly meglehetősen homályos leírást ad, azt a látszatot kelteve, mintha ő a két művész erőszakossága miatt hagyta volna, hogy az 1946-os ősbemutató létrejöjjön.¹⁰ Ezzel szemben Sándor György minden vele készített interjúban úgy emlékezett, hogy maga Serly kérte fel erre a feladatra.¹¹ Bármi is legyen az igazság, úgy tűnik, Serlyt később már nagyon bántotta, hogy nem Ditta mutatta be a művet, és talán ez is közrejátszott abban, hogy végül Ditta a Harmadik zongoraversenyt az ő kezdeményezésére, vele együtt tanulta be és vette lemezre 1964-ben.¹²

A közreadás igyekszik minél hívebben visszaadni a beszélgetés eredeti szövegét. Ditta esetében ez nem okozott különösebb nehézséget, Serly szövegrészének szerkesztése azonban több és nagyobb mértékű beavatkozást kívánt. Ugyan Magyarországon született és zeneakadémiai tanulmányait is itt végezte, Serly életének nagy részét Amerikában töltötte, és az interjú készítése idején magyar nyelvtudása már nem volt tökéletes. Egy-egy bonyolultabb, kényesebb kérdés vagy kommentár megfogalmazása már komoly nehézséget jelentett számára. Ilyenkor mondandóját csak többszöri nekirugaszkodás után, igen nehezen érthető formában, szó- és mondattöredékek halmozásával tudta csak kifejezésre juttatni. A szövegnek ezeket a szakaszait a könnyebb érthetőség kedvéért kénytelenek voltunk jelentős mértékben átalakítani, szélsőséges esetben az eredeti szövegből tartalmi összefoglalást készíteni.

– *Kedves Ditta azt természetesen tudjuk, hogy mikor születtél, hány éves vagy de ezen kívül nagyon keveset tud a világ arról, hogy honnan jöttél? Mikor kerültél Budapestre? Mikor kezdted zongorázni tanulni? Mi egyebet tanultál még, és mikor és hogyan kerültél a Zeneakadémiára? Rögtön Bartókhoz kerültél, vagy más tanáraid is voltak még előtte? Ez ugye sok kérdés így egyszerre, de kezdjük az elejéről. A mai és a jövőbeni közönséget leginkább az érdekli, hogy ki volt Bartók felesége. Lévén, hogy ez nagyon fontos része volt az életének. Először talán arról mondhatnál pár szót, hogy mikor, hány éves korodban kezdted el zenét tanulni?*

– Hét éves koromban kezdtem el zongorázni tanulni. Az anyám tanított zongorázni és az apám tanított elméletre.

– *Az édesapád zenész volt?*

¹⁰ 1946. február 8., Philadelphia: Sándor György, Philadelphiai Zenekar (Philadelphia Orchestra), vez. Ormándy Jenő CD-n: Bartók Béla: *Concerto no. 3 for piano and orchestra*. György Sándor, piano, Philadelphia Orchestra, Jenő Ormandy, conductor, recorded in 19. 04. 1946. American Columbia, 12537/9D [set MM 674] ML 4239, in *Bartók Premiéres* (Wadhurst, E. Sussex, England: Pavilinn Records Ltd. GEM 0173, LC 1836, 2002).

¹¹ Bónis: *Így láttuk Bartókot*, 159. Bővebben lásd a 43. jegyzetet.

¹² Bartók Béla: *Piano Concerto No. 3*. Ditta Pásztor Bartók and the Vienna Symphony Orchestra conducted by Tibor Serly (New York: Keyboard Records Inc. K102-S, SXB-273, 1968).

– Az édesapám zenész is volt, de foglalkozását tekintve fizika-matematika szakos gimnáziumi tanár volt.¹³

– *Remek, de azért mégis értett a zeneesztétikához...*

– Igen, zeneileg is képzett volt.

– *Hát ez nagyon érdekes. No, most menjünk tovább: szóval zeneelméletet az édesapádtól, és zongorát először az...*

– az anyámtól...

– *az édesanyádtól tanultál? Hány éves kortól kezdve?*

– Hét éves koromtól kezdve, néhány évig, körülbelül tizenkét-tizenhárom éves koromig, ez így volt, majd az apámmal feljöttünk Budapestre, Somogyi Mór magánkonzervatóriumába, hogy Somogyi Mór meghallgasson és véleményt mondjon rólam. Ez meg is történt és ő úgy találta, hogy erre a pályára alkalmas vagyok. Sőt, [kifejezetten] ajánlotta is a zenész, zongorista pályát.¹⁴ Ettől kezdve, évről évre, Somogyi Mór konzervatóriumában vizsgáztam. Az anyagot ő írta elő és az anyámék tanítottak.

– *Ez tehát még nem Budapesten volt?*

– Nem, akkor még Rimaszombatban laktam, a szülői házban. [Általában] június tájékán jöttünk fel az apámmal Budapestre Somogyi Mórhoz vizsgázni, és akkor egy-két napot itt töltöttünk...

– *...utána pedig visszamentél, ugye?*

– Igen, utána visszamentem Rimaszombatba.

– *Tehát akkor még nem laktál Budapesten?*

– Akkor még nem.

– *És ez meddig tartott?*

– Ez így ment körülbelül tizenhét éves koromig.

– *Tehát tizenháromtól...*

– Lehet, hogy már tizenkét éves koromtól. Azért erre már nem emlékszem pontosan, de tizenhét éves koromig csak időszakokat töltöttem Budapesten. Tizenhét éves koromban azonban Somogyi Mórnál végeztem, és utána privát tanítványa lettem Székely Arnold zeneakadémiai tanárnak.

– *Igen, de privát.*

– Privát.

– *Nem a Zeneakadémián.*

– Privát tanítványa, igen. Ez így volt 1922-ig, akkor felvételiztem a Zeneakadémiára, és azután már [felköltöztem Budapestre és], mint diáklány, privát házban helyezkedtem el. ... Béla a Zeneakadémia második osztályába vett föl.

– *Ki ajánlotta, hogy Bélához menjél? A tanárod? Vagy valaki más?*

¹³ Pásztory Gyula zenei képességeiről és tanítási módszeréről, lásd Volly: „Bartókné Pásztory Ditta”, 807, valamint Büky Virág: „Bartók örökében. Pásztory Ditta, a »Bartók-interpretátor«”, *Magyar Zene* 50 (2012/3), 282–302; 283/3 jegyzet.

¹⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Pásztory 1917-es jegyzetfüzetének feljegyzését (Pásztory hagyaték, 2006). A jegyzetfüzetben található bejegyzésről bővebben lásd Büky: „Bartók örökében”, 284.

– Egy néhány évvel ezelőtt én már foglalkoztam gondolatban Bartókkal. Kis-lánykoromban tanultam a Gyermekeknek darabokat, és volt egy közeli ismerősöm, aki rábeszélte Bartókra. De [ettől függetlenül] engem már évekkkel ezelőtt foglalkoztatott a gondolat, hiszen Bartókról már tudtam.

– *Milyen Bartók darabokat játszottál azelőtt, hogy a tanítványa lettél?*

– Csak a Gyermekeknek-et

– *És mit játszottál a felvételin?*

– Arra nem emlékszem, hogy mi volt a felvételi anyag.

– *Egyre se?*

– ...pedig az egy előírt anyag volt. ... de nem emlékszem rá.

– *Bartóktól nem játszottál semmit?*

– Nem.

– *Szóval ez egy standard vizsga volt.*

– Igen, azt hiszem.

– *Akkor biztos volt Bach, Beethoven meg effélék.*

– Igen.¹⁵

– *Pontosan hány éves is voltál akkor? Tizenhét? Tizennyolc?*

– Tizennyolc.

– *Igen, és akkor...*

– Az akadémia második osztályába vettek fel.

– *Emlékszel, hogy miket játszottál ebben az időben? Mit adott fel Bartók?*

– Igen. Emlékszem. Etűdöket: Gradus etűdöket, Chopin etűdöket, aztán játszottam Bachot, prelúdiumokat és fűgákat, Beethoven szonátákat, Chopin műveket...

– *Chopintól mit, ha szabad kérdezni?*

– A Barcarolára például nagyon emlékszem.

– *Egyéb?*

– Erre különösen emlékszem.

– *Miért éppen erre?*

– Nem tudom. (Serly nevet) És az etűdökre is élénken emlékszem, a Chopin etűdökre. Játszottam még Lisztet, Brahmsot, és egy Bartók kompozíciót is, az Op. 14-es zongorasztet.

– *Úgy! És még valamit a posztromantikus iskolából, Debussy, Ravel?*

– Nem játszottam, de magyarázott róla.

¹⁵ Pásztor több életrajzírója, így Székely és Szegő is írnak arról, hogy mit játszott Ditta a felvételin, azonban míg Székely a *Pathetique Szonáta* mesteri előadásáról ír, addig Szegő Ditta Mozart-játékát dicséri. Székely: *Elindultam szép hazámból*, 166–167; Szegő: *Embernek maradni*, 286–287. A Zeneakadémia 1922-es évi Szervezeti szabályzatában leírtak szerint a zongora-tanszak felvételi anyaga a következő: „a) Bach J.S. valamely preludiuma és fűgája, vagy valamely más nagybbszabású zongoraművének előadása. b) Egy nagyobb klasszikus műnek (versenynek, szonátának, fantáziának, variációknak stb.) előadása. c) Egy romantikus, illetőleg modern műnek előadása. d) Egy középnehézségű műnek lapról olvasása.” *Liszt Ferenc Zeneművészeti Fűiskola Szervezeti Szabályzat*, 1922, 115–117.

– Igen. Hát ez egy óriási repertoár, amiről beszélsz. Van benne sok klasszikus mű, elég erős romantikus anyag, igaz eddig csak Chopint és Brahmsot említetted. Más romantikus komponistára nem emlékszel? Schumannt például nem jászottál?

– De igen, Schumann is.

– Mi volt az a Schumann, arra emlékszel?

– Hát, nem emlékszem arra de ... Nem emlékszem.

– De valamilyen nagyobb mű volt, ugye, nem csak kisebb darabok?

– Ezt most egy kicsit összekevertem, ugyanis Székely Arnoldnál tanultam a Papillons-t és most csak ez jut az eszembe.¹⁶

– Nem baj, nem fontos. Na és ebben az időben még egyedül éltél Budapesten, ugye?

– Igen, egyedül éltem.

– A testvéred még nem volt itt.

– Akkor még nem.

– Ő mikor jött Budapestre?

– Huszonháromban.

– Na most hány évet végeztél a Zeneakadémián?

– Én csak a második osztályból vizsgáztam, csak azt végeztem. Megjegyzem a harmadik osztály anyagából is nagyon sokat tanultunk. Ezt mondta Béla, és még volt egy megjegyzése, hogy nem kell nagyon gyorsan és nagyon sietve tanulni.

– Na, most ha megengeded, néhány személyes kérdést tennék fel, de nem muszáj válaszolnod. Azt szeretném kérdezni, hogy mikor vetted észre, hogy Bartók kezd na-

¹⁶ Az 1922-es zeneakadémiai évkönyvben, valószínűleg takarékosági okból nem közölték a tananyagot. Az utolsó, amelyben mindez megtalálható az 1. világháború előtti 1913–14-es évkönyv. Nem valószínű azonban, hogy a zeneakadémia tanárai épp a háborús évek idején változtatták volna meg a tananyagot. Ezt Ditta visszaemlékezései is megerősítik. Az 1913–14-es Évkönyv alapján tehát a II. osztályban előírt anyag: „Tanulmányok: Clementi–Szendy: Gradus ad Parnassum, Czerny–Szendy: A kézügyesség művészetéből 5–6. Bach–Bartók: Wohltemperiertes Klavier II. kötetéből 8 prelúdium és fuga, Kullak, Aggházy: Oktávtanulmányokból egy-kettő, Szendy: Deux Caprices.” Az előadási darabok esetében már sokkal általánosabb irányelveket fogalmaztak meg. „Szonáták és más kisebb-nagyobbszabású művek klasszikus és modern zeneszerzők műveiből, a növendék képességei szerint.” Mindazonáltal, amint az 57. oldalon szereplő lábjegyzetben olvasható: „A tananyagban feltüntetett tanulmányokból az I., II., III. osztályban legalább 20, a IV. osztályban legalább 15 darab; azonkívül 3 szonáta és egy-két más előadási darab kötelező. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Évkönyv, 1913–14, 57–59. A Ditta által felemlített Chopin-erődök azonban csak a IV. osztály anyagában szerepeltek, „Chopin–Szendy: Tanulmányok (op. 10. és 25.) 10–12.” Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Évkönyv, 1913–14, 59. Ditta saját feljegyzései nem sokat árulnak el ezekről az évekről. Az általa tanult Beethoven-szonáták második nekirugaszkodásra elkészült felsorolásánál három esetben jelzi, hogy növendék korában tanulta Bartóktól, az Op. 2. No. 2. A-dúr, az Op. 2. No. 3. C-dúr és az Op. 31. No. 3. Esz-dúr szonátánál. További növendék korában tanult mű Brahms: Op. 79. No. 1. H-moll Rapszódia, Chopin: Barcarola, Op. 60. Fisz-dúr, Chopin: Impromptu, Op. 36, Fisz-dúr, és az utolsóként megjelölt mű Liszt h-moll Balladája. (Pásztory-hagyaték, 2006). Ditta zenei jegyzeteiről bővebben lásd Büky: „Bartók örökében”, 285 valamint uo., 13. jegyzet.

gyobb érdeklődést mutatni irántad, mint csupán egy tehetséges növendék vagy pianista iránt?

– Először az Opus 14 zongoraszvit esetében. Ő azzal nagyon meg volt elégedve és elhívott hozzájuk, hogy játsszam elő a feleségének.

– *A felesége is zongorista volt?*

– Igen.

– *Úgy gondoltam én is. Tehát eljátszottad a szvitet a feleségének.*

– Ezután pedig olyan feladattal bízott meg, ami, azt hiszem, hogy több mint amit általában Béla meg szokott volt tenni, mégpedig, hogy vegyük át a feleségével az összes Beethoven-szimfóniát négykezes átíratban azért, hogy belemélyedjek a művekbe.¹⁷

– *Szóval ekkor kezdődött.*

– Igen. Akkor Béla tavasszal Angliába ment turnéra.

– *Igen, ez melyik évben is volt?*

– Huszonháromban.

– *Hát igen. Ekkor történhetett, hogy Béla elhatározta, hogy téged a szokásosnál magasabb szintű zeneoktatásban részesít, például nagyobb repertoárral ismertet meg. Ennek érdekében – elfelejtettem, hogy is hívták az első feleségét, Judit?*

– Márta.

– *Márta, igen. Bocsánatot kérek, Márta, igen. Tehát megkérte Mártát, hogy míg ő turnézik, vele együtt játsszátok végig négykezesben a Beethoven szimfóniákat. No és azután?*

– Aztán a felesége lettem és mindjárt elkezdtük a zenei tanulmányokat.

– *Milyen zenei tanulmányokat?*

– A megismerkedést az ő műveivel. De más műveket is előjátszott, csak azért, hogy megismerjem, hogy ne csak zongoraműveket ismerjek. Azt is, de mást is, ezeket mind együtt.

– *Igen. Még csak egy kérdés: mielőtt férj és feleség lettetek, nem játszatott veled Bartókot?*

– Nem.

– *De miután összeházasodtatok, szinte azonnal úgy kezdett el a saját műveire tanítani, hogy majd alkalomadtán te is reprezentálhasd.*

– Igen. Azon a nyáron komponálta a Táncszvitet.

– *Igen az huszonháromban volt.*

– Ez volt az első kompozíció, amit én partitúrából tanultam. Ő zongorázott...

– *Szóval ő eljátszotta neked a partitúrából.*

– ...és magyarázta az egyes részleteket.

¹⁷ Rozsnyai Károly kalauza szerint a Beethoven-szimfóniák négykezes átírata a második akadémiai osztály számára ajánlott négykezes repertoárhoz tartozott. *Rozsnyai Károly Kalauza a Zongoratanításban. Rendszeres tanterv a tanítás kezdetétől a legmagasabb kiképzésig. Gyakorlatok, előadási darabok évfolyamonként csoportosítva fokozatos sorrendben tematikus hangjegymutatványokkal.* (Budapest: Rozsnyai Károly Könyv- és Zeneműkiadása, 1912), 119.

– *Tudod, hogy én is ott voltam a premieren?*¹⁸ *A Géza Frid[?]*¹⁹ *meg én. Mind a ketten ott voltunk. Ez volt az a nagy ünnepi hangverseny Buda és Pest egyesítésének évfordulója alkalmából, amikor Kodály Psalmusát és Dohnányi Ünnepi nyitányát is előadták. Akkor mi még nem találkoztunk, mivel akkor én még növendék voltam, de jól emlékszem mindenre, ez volt a premier.*

– Igen.

– *Vagyis ebben az időben Béla már annyira a bizalmába fogadott, hogy azokról a művekről is beszélt veled, amelyeket még csak akkor komponált.*

– Igen.

– *Hát ez csodálatos. Erről semmit sem tudtam. A zenekari műveket is?*

– Igen.

– *És ez így ment...*

– *Egész elejétől a legutolsó művéig.*

– *Tehát majdnem minden művet, nem csak zongoraműveket, szerette átvenni és átbeszélni veled. Ez is azt mutatja, hogy mennyire bízott benned és milyen nagyra értékelte a muzikalitásodat. Azt is megkérdezte, hogy van-e valami kifogásod, vagy hogy tetszik-e vagy esetleg nem tetszik valamelyik rész? Ez érdekes lenne...*

– *Őt érdekelte, hogy milyen hatása van a művének, de azt is elmondta, sőt, le is írta, hogy bizonyos hangzásokkal, hangszereléssel milyen hatást kíván elérni. Néha humorosan is beszélt a különböző hangszerekről és ezek hangzásáról.*

– *Ez nagyon érdekes. Tehát Bartók, még mielőtt meghallgattátok volna az előadáson, megpróbálta fölidézni, hogy milyen hangzásokat képzelt el, és erről beszélgetek.*

– Igen.

– *Na és volt meglepetés? Vagy körülbelül azt hallottad, amit a beszélgetéseitek alapján vártál?*

– *Ez két részes. Meglepetés is volt, meglepetés volt főleg, de ráismerés és felismerés is, hiszen én ezt már többször hallottam ... ő ezt már többször előjátszotta.*

– *Igen, tehát addigra már szinte ismerted.*

– Igen.

– *Ráadásul Bartók úgy tudott zongorázni, hogy szinte az egész zenekart hallani lehetett.*

– *...és arra is felhívta a figyelmet, hogy mi az, ami fontos, mi az, ami nem. Ezt nekem mind elmagyarázta.*

– *Sajnálatos, hogy ugyanakkor téged, mint zongoristát, nem mutatott be a közönségnek. Játszottál még más egyebet a zongorarepertoárból? Concertókat szóló zongorára*

¹⁸ Tánc-szvit zenekarra, bemutató: 1923. november 19. Bp.: Filharmóniai Társaság Zenekara, vez. Dohnányi Ernő.

¹⁹ A vezetőknév igen rosszul hallatszik a felvételen. Frid Géza (1904–1989) zeneszerző és zongoraművész, 1912–1924 között Keéri-Szántó, Bartók és Kodály tanítvány volt. Valószínűleg Serly is ekkoriban ismerte meg, később pedig, amint azt Ditta naplóbejegyzéseiből is kiderül, több közös fellépésük is volt. Lásd az 1. jegyzetet.

vagy két zongorára [amikor ez a gondolat foglalkoztatni kezdte]? De vissza is kanyarodhatunk [a tanulmányokhoz]...

– A zongoratanulás, az állandóan volt egészen addig, amíg én meg nem betegedtem. Ez huszonhétben volt, és attól kezdve, ami a zongoramunkát illeti, egy pár év kimaradt. Egy pár évig szünetet kellett, hogy tartsak. Persze hallgatni lehetett, de gyakorolni, zongorázni, azt egy pár évig nem.

– Huszonhétől meddig?

– Huszonhétől körülbelül harmincig. Az újrakezdés...

– Akkor, bocsánatot kérek, ebben az időben mindvégig Pesten maradtál?

– Nem. Egy időt a Budakeszi szanatóriumban töltöttem, néhány hónapot pedig Davosban, Svájcban, ahol nagyrészt Béla is jelen volt.

– Szóval huszonhétől körülbelül harmincig nem játszhattál.

– Igen.

– Ez érdekes, mert ugye Bartók huszonhétben ment ki először Amerikába. Akkor ismertük meg egymást közelebről. Akkor ugye Cincinnatiba ment, mert ott volt az első zongoraverseny [amerikai] premierje.²⁰ Akkor most folytassuk ezzel, mivel itt érdekes és szomorú dolgok is történtek. Az például nagy csalódás volt, hogy noha Bartóknak legalább nyolc-tíz előzetes megállapodása is volt nagyobb, amerikai filharmonikus zenekarokkal, végül csak egy előadás történt.²¹ Az első zongoraverseny bemutatója Cincinnatiban, Reiner Frigyesel.²² Erre igen jól emlékszem, mert akkortájt fejeztem be a

²⁰ Az Első zongoraverseny amerikai bemutatójáról van szó. Az ősbemutató 1927. július 1-jén volt Frankfurtban. A frankfurti Operaház zenekarát Wilhelm Furtwängler vezényelte.

²¹ Serly valószínűleg csak az Első zongoraversenyről beszél. Ezen az első turnén ugyanis Bartóknak rengeteg fellépése volt. Ifj. Bartók összesen 25 koncertről tesz említést, melyeket különböző, egymástól távol eső városokban adott Bartók. A koncertszervezés körüli zavarokról pedig csak a turné vége felé esik szó. ifj. Bartók Béla: *Bartók Béla műhelyében* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982), 174; ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája*. (Budapest: Helikon kiadó, 2006), 262–267. Lásd még Ronald Victor Wiecky: *A Chronicle of Pro Musica in the United States (1920–1944): With a Bibliographical Sketch of Its Founder, E. Robert Schmitz*. Phd. Dissertation (University of Wisconsin–Madison, 1992), 265–283. Az Első zongoraverseny előadásaira visszatérve, a művet Bartók összesen ötször adta elő Amerikában. A premier 1928. február 13-án volt New Yorkban, a Reiner Frigyes vezette Cincinnati Szimfonikusokkal. Ezt követően február 17-én és 18-án is volt egy-egy előadás Bostonban, Serge Koussevitzky vezényletével, végül Cincinnatiban is volt még két előadása február 24-én és 25-én, ismét Reiner vezényletével. Ifj. Bartók: *Krónika*, 266–267. Wiecky: *A Chronicle of Pro Musica*, 278–279.

²² Az amerikai bemutató New Yorkban volt, lásd az előző jegyzetet. A művet eredetileg Willem Mengelberg vezényletével a New York-i Filharmonikusok mutatták volna be, de Mengelberg arra hivatkozva, hogy a partitúrát rosszul nyomtatták ki és így a zenekar nem tudta megtanulni a művet, a zongoraverseny helyett a Rapszodiát adta elő. (Ifj. Bartók: *Krónika*, 264.) Az Első zongoraverseny partitúrája valóban hibás volt. Bartók már közvetlenül a kotta megjelenése (1927. szeptember 23.) után, 1927. szeptember 27-i levelében kifogásolta a litografált kiadás hibáit. Bartók 1928. január 17-én Seattleből is tájékoztatta a kiadót, hogy Mengelberg a hibás partitúra miatt nem tudta előadni a művet. Lásd ifj. Bartók: *Krónika*, 262, 264. Universal-levelek, 1927. szeptember 27., október 30. és november 26., valamint 1928. január 17. A sok hiba miatt végül a kiadó úgy döntött, hogy revideált kiadást készít a műből, amely végül 1929-ben jelent meg. A revideált kiadással kapcsolatban lásd még Universal-levelek, 1928. május 7. (Bartók és az Universal Edition nagyrészt kiadatlan levelezése a budapesti Bartók Archívumban

tanulmányaimat és ideiglenesen brácsás lettem a Cincinnati zenekarban. Óriási élmény volt az nekem akkor, hogy Bartók kísérelője [guardianja] lehettem, így például én vittem a ruháit a tisztítóba, és mivel akkor ő Reineren kívül még senkit sem ismert ott, igyekeztem minden gondolatát kitalálni, és minden kérését teljesíteni. Ennek során közelebb kerültünk egymáshoz, de ekkor még csak mint mester és tanítvány. Az egyik legemlékezetesebb esemény a Reinernél tartott vacsorán történt. Akkor nekem Magyarországról megküldték a zongoraversenynek az Univerzálnál megjelent első példányait²³ és rajtam kívül még senkinek sem volt kottája Amerikában. Leültem a zongorához és az első néhány ütemet eljátszottam, mire Béla felugrott és azt mondta, hogy most hallja először a szólórészt úgy, hogy valaki más játssza. Persze én nem voltam zongorista, de ő ezt mégis megjegyezte. Ez egy meglehetősen rossz időszak volt számára, mert szinte minden alkalommal az Első rapszodiát kérték tőle. Nem sokkal ezután még adott néhány kamaraestet Szigetivel, majd hazajött Magyarországra.²⁴ Ez már huszonnyolcban volt. Azt még hozzátenném, hogy még ugyanabban az évben Reinerrel és a Cincinnati zenekarral New Yorkban is eljátszottuk az első zongoraversenyt, vagyis a művet két helyen is bemutatták: Cincinnatiban és New Yorkban.²⁵

Tehát Bartók hazajött és ebben az időben, huszonhét és harminc között hol Svájcban voltatok, hol pedig Budapesten. Te pedig nem zongorázhattál. Folytassuk onnan, amikor végre már megint játszhattál, harminc körül. Akkoriban miket tanultatok, milyen műveket játszottál?

– Akkor elsősorban kézzongorás kompozíciókat tanultunk, de ezek nem két zongorára írt művek voltak, hanem kamarazene: triók, kvartettek. Ezeknek a hangszeres részét [tudniillik a vonós szólamokat] Béla játszotta, és én pedig a zongoraszólamot.²⁶ A fő anyag ez volt, ezenkívül pedig különféle dolgokat tanultam, Mozart, Beethoven és Bach koncerteket zenekarral. A Bach már kézzongorás volt.²⁷

tanulmányozható). Az első zongoraverseny közreadásával kapcsolatosan lásd még. Ivan Waldbauer: „Bartók's First Piano Concerto: A Publication History”, *The Musical Quarterly*, 51 (1965/2), 336–344.

²³ Bartók 1927. november 26-i levelében még arról érdeklődik az Universal kiadónál, hogy elküldték-e már az Első zongoraverseny anyagát New Yorkba, és megérkezik-e időben a partitúrákhoz tartozó hibajegyzék. Arra nézve nincs információnk, hogy Serly hogyan jutott hozzá a kottához. Universal-levelek, 1927. november 26.

²⁴ Bartók amerikai turnéjáról lásd a 21. jegyzetet, valamint ifj. Bartók: Krónika, 262–267; ifj. Bartók: *Bartók Béla műhelyében*, 174–177, Wiecky: *A Chronicle of Pro Musica*, 265–283.

²⁵ Az Első zongoraverseny amerikai előadásairól lásd a 21. jegyzetet.

²⁶ A kamaraművekre vonatkozóan Ditta jegyzékében a következőket találjuk Beethoven Op. 97. No. 6. B-dúr trió, zárójelben „2 Zong.” Beethoven: Op. 70. No. 4, D-dúr trió végül Mozart: K.542 E-dúr trió. Kézzongorás művek: Brahms: F-moll szonáta 2 zongorára Op. 34. F-moll kvintettből. Nehéz eldönteni, hogy a kézzongorás művek közül melyeket tanulta még a Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre komponálása előtt. Az általa felsorolt művek többsége már a bemutató utáni időszak kézzongorás koncertjein előadott művek közé tartozik (Pásztory-hagyaték, 2006).

- ...és te játszottad a szóló részt...
- Igen, mindig...
- ...és ő játszotta a zenekar kíséretet...
- ...és ő pedig a zenekart.

Így egyre jobban begyakoroltuk a kétzongorás játékot. De Béla kompozícióiból is játszottunk két zongorán, a kamaraművei közül.

- *Most mit értünk kamaramű alatt?*
- Például a kvartetteket. Megtanultuk a negyedik kvartettet.
- *Ez érdekes! Ezt leírta?*
- Nem, partitúrából játszottuk. Megmutatta nekem, hogy melyik szólamot

játsszam.

- *Szóval két zongorán játszottátok...*
- ...a kvartetteket...
- *...és mondjuk te játszottad az első és második hegedűt, és ő pedig a többit. Ez roppant érdekes! Erről én semmit se tudtam! ... és melyik kvartetteket játszottátok? Ez a negyedik volt?*

– Ez, igen. A negyedikre nagyon emlékszem. Ezen kívül legfeljebb csak egyes tételeket játszottunk, vagy csak részleteket.

- *Az ötödikről nincs valami emléked?*

– Nem, nem emlékszem. Azt hiszem, hogy azt nem. Ez volt a fő, a negyedik kvartett.

– *Akkor most beszéljünk a zongoraszonátáról. Ha jól tudom, a zongoraszonáta valahogyan nem passzolt neked.*

- Igen, azt nekem dedikálta.
- *Pedig azt neked írta!*
- ...és mégse ment jól.
- *Egyik tétel se, vagy csak egy bizonyos tétel?*
- Nem, általában a szonáta.
- *Ki adta elő először a szonátát?*

- Azt nem tudom. Én azt hiszem, hogy Béla. Sőt, biztosan!²⁸

– *Szóval ezekben az években egyszer sem bátorított, hogy egyedül is szerepelj, például valamilyen zongoraversenyben zenekarral?*

– De hát végül erre is sor került, miután a kétzongorás fellépés már megtörtént. Ez Mozart F-dúr zongoraversenye volt, amit Ferencsik János dirigálásával negyvenben, a búcsúhangversenyen adtam elő.²⁹

– *Jó, de előbb. Most még csak a harmincas évek elején tartunk, harminckettő-harminchárom. Tehát azelőtt egyetlen alkalommal sem biztatott, hogy önállóan is fellépj?*

²⁸ A Zongoraszonáta bemutatója: 1926. december 3. Budapest, rádióközvetítés. Az előadó Bartók volt.

²⁹ 1940. október 8. Zeneakadémia. Pásztory Mozart K.V. 459-es F-dúr zongoraversenyét játszotta.

- Nem.
- *Na és az első zongoraverseny, az passzolt neked? Vagy sohase játszottad?*
- Nem, meg se próbáltam.
- *Tehát ez egy kicsit úgy volt, ahogyan a zongoraszonátánál, nemigen passzolt.*
- Nem, a zongoraszonátát azért átvettem, de a zongoraversenyt meg se próbáltam.
- *Na és a második zongoraverseny?*
- Azt se játszottam, illetve ... azzal foglalkoztam aztán Amerikában, megjegyzem, de az se ment jól.
- *No most térjünk egy kicsit más tárgyra. Kedves Ditta, tudom, hogy arról már többször írtak, hogy a Boosey and Hawkes főnöke megkérte Bélát, hogy egy hetedik kvartettet is komponáljon.³⁰ Állítólag el is kezdte. Mivel Béla majdnem mindig tárgyalt és beszélt veled, mikor egy kompozícióba belekezdett, most megkérdezném, hogy te emlékszel erre? Volt erről szó, vagy ez csak afféle szóbeszéd?³¹*
- Nem emlékszem.
- *Arra sem, hogy lett volna ilyen skicc?*
- Nem...
- *Pedig hallani arról, hogy a New York-i Bartók Archívumban van néhány skicc, ami ehhez készült. Azonban erről én nem tudok, pedig annak idején rengeteg skiccet adtak nekem, de én nem találtam ilyesmit. Tehát te nem tudsz erről?*
- Nem.
- *Nem. Még valami, amiről már beszéltem. Az általam ismert és tanulmányozott vázlatok között én találtam egy fél tételt. Valami trió-félét, aminek az első része teljesen kész, de a második fele hiányzik. Akkor arra gondoltunk, hogy talán a zenekari Concertóhoz írhatta, annak egyik tétele lett volna, ami aztán a végleges változatba nem került bele. Amikor én ezt vizsgáltam, nekem úgy tűnt, hogy ez a skicc vagy a harmincas években készült, valamikor akkor, amikor a Három rondót komponálta, vagy az utolsó években. Tudom, hogy erről már beszélünk, de semmit sem tudsz erről.³²*

³⁰ A tervbe vett 7. kvartetthez vonatkozóan lásd Ralph Hawkes Westminster Bankhoz írt levelét. Boosey and Hawkes (a továbbiakban BH-levelek) 1945. február 8.; Hawkes Heinsheimernek szóló levelét, BH-levelek 1945. február 19. valamint a feltételezhetően Hawkes-tól való Bartóknak szóló levelet. BH-levelek, 1945. május 23. (Bartók és a Boosey and Hawkes kiadó nagyrészt kiadatlan levelezése tanulmányozható a budapesti Bartók Archívumban.) Bartók Péter szerint apja sohasem kezdett bele egy 7. vonósnégyes komponálásába. Bartók Péter: Apám, ford. Péteri Judit (Budapest: Editio Musica, 2004), 114.

³¹ A Szólószonáta vázlatait tartalmazó arab gyűjtőfüzetben (PB 81FSS1) fennmaradt egy 26 ütemnyi lassú darab töredéke, amely Somfai László szerint valószínűleg a 7. kvartett kezdete lehet. Lásd Somfai László: Bartók Béla kompozíciós módszere (Budapest: Akkord Zenei Kiadó, 2000), 91, 95. A töredék facsimiléje uo., 94.

³² Somfai szerint ez a zenekari töredék a „Huszárnóta” 1937-es, zenekar kíséretes változatának 41-es revíziójakor keletkezhetett. Valószínűleg két strófa közé szánt epizód, amely terjedelme miatt végül nem került be a revideált változatba. Somfai: Bartók kompozíciós módszere, 91. A töredék facsimiléje uo., 93.

– Nem, nem tudok.

– *Abszolút semmit arról, hogy mi lehetett vagy hogy honnan jöhetett ez a kis skicc? Később én ezt „elcsentem”, vagyis leírtam magamnak, és még egy másolatot is készíttettem róla, majd pedig meghangszereltem. Ez a vázlat annyira tiszta és világos volt, hogy egy hangot se kellett belőle elvenni vagy hozzáadni. Egyébként a zenekari Concerto modorában hangszereltem meg. Annak idején lemezre is vettük. Meg is van még ez a felvétel, de nem használhatjuk, nincs rá engedély. Akkoriban azt gondoltuk Péter fiaddal, hogy majd, mint valami extra tételt, ráteszszük valamelyik Bartók-lemezre.*

Tehát a hetedik kvartettéről nincs semmi információ, és erről a skiccről sem tudunk semmit.

Akkor most a két zongorára [és ütőhangszerekre] írt szonátáról kérdeznék. Természetesen tudjuk, hogy abból később egy kézzongorás koncert lett. Úgy emlékszem, hogy mielőtt mindketten eljöttetek volna Amerikába, Bartók először egyedül járt itt, és akkor ez a változat még nem volt meg. Mikor kezdett hozzá, még a hajón, New Yorkból Budapestre, vagy amikor visszafelé jöttetek?³³

– A hangszerelést, illetőleg az átdolgozást decemberben kezdte el.

– *Negyvenben.*

– *Negyven decemberében. Igen.*

– *És ti mikor is jöttetek?*

– *Októberben. A hónap végén.*

– *Szóval ezt ... szóval ezt már New Yorkban...*

– *New Yorkban kezdte el hangszerelni.*

– *...és ott is fejezte be.*

– *Igen.*

– *És felkérték rá, vagy ő magától határozott így?*

– *Tudomásom szerint ő maga gondolt erre. Őt érdekelte ez.*

– *...és akkor hamarosan el is készült, majd pedig felkérte a Reinert, hogy mutassa be.*

– *Igen.*

– *Tehát így történt. Akkor ezt is egy kicsit tisztábban látjuk. No, most ismét ugor-nék egy kicsit. Amerikai tartózkodásotok idején előfordult-e valaha, hogy az Ormándy valamilyen Bartók-művet elő szeretett volna adni?*

– *Én nem emlékszem.*

³³ Meglepő Serly kérdése és látszólagos tájékozatlansága, ugyanis 1963-as, Bónis Ferencnek adott interjújában még pontosan emlékezett arra, hogy 1940-ben Schulhoff impresszárió és Ralph Hawkes, a Boosey and Hawkes vezetője beszélt rá Bartókot, hogy hangszerelje meg a művet abban a reményben, hogy akkor majd több zenekari hangversenyre szerződtetik őket. Serly még azt is hozzátette, hogy „Bartók nem szívesen vállalkozott rá, de aztán megcsinálta”. Lásd Bónis: *Így láttuk Bartókot*, 138. Bartók Péter is úgy tudja, hogy a mű zenekari változatát apja Ralph Hawkes ösztönzésére készítette el. Bartók Péter: *Apám*, 1. láb., 207. Ezzel kapcsolatban lásd még Ralph Hawkes 1940. augusztus 22-i levelét, amelyben emlékezteti Bartókot arra az ígéretére, hogy elkészíti a kézzongorás szonáta zenekari változatát, BH-levelek 1940. április 22.

– Amennyire én emlékszem, 1940-től 45-ig, amíg Bartók élt, Ormándy egyetlenegy Bartók-darabot se játszott. Ugye akkoriban se te, se Bartók, se külön-külön, se együtt nem léptetek fel Ormándyval?³⁴

– Nem, illetve én nem léptem fel, de hogy Béla, hát abban nem vagyok teljesen biztos.

– Ebben én vagyok teljesen biztos. Tudom, hogy nem történt ilyesmi. Csak azért kérdeztem, mert miután Bartók meghalt, ő rögtön elő akarta adni a harmadik zongoraversenyt, de erről majd később beszélünk.

Azt tehát már világosan látjuk, amiről a zeneértő közönség és a szakértők eddig még semmit sem tudtak, hogy mit jelentettél Bartóknak. Hogy nem csak úgy tekintett rád, mint egy tehetséges zongoristára, aki majd az ő műveit előadja, hanem szinte minden művéről beszélt veled már akkor, amikor még csak dolgozott rajtuk. Egyes részeket eljátszott neked és átbeszélte veled.

– Igen.

– Ez nyilván nagyon sokat jelentett neki, mert hát a barátaival nem találkozott minden nap, legföljebb nagyon ritkán Kodálllyal.

Most ismét a későbbi, amerikai évekről szeretnék néhány közismert dolgot átbeszélni.

Úgy emlékszem, hogy 1943-ban és 44-ben Saranac Lake-en tartózkodtatok. Onnan leveleztünk veled is, Péterrel is. Az érdekelne, hogy akkoriban mielőtt a Concertót komponálta, milyen gondolatok foglalkoztatták? Beszélt az egészségéről? Tudott arról például, hogy mi volt a betegsége?

– Igen, ő tudta azt, hogy leukémiája van.

– Mikor tudta meg?

– Ezt már egy pár éve tudta. Én is tudtam erről, de mindketten, az orvossal együtt, azt gondoltuk, hogy noha ez egy súlyos betegség, de rendben lehet tartani, bizonyos speciális kúrával, és hogy ez egy darabig még így maradhat.

– ...és ez így ment egész végig, most nem beszélünk a megennyhülés periódusairól, amikor a csodálatos Concertót komponálta.

Akkor most folytassuk negyvennégygel. Emlékszem, hogy az utolsó fellépése 1944. július 5-én volt a Brooklyn Múzeumban. (Itt is van néhány dolog, amit szeretnék tisztázni, jó, hogy szóba került.) A Brooklyn Múzeum-beli fellépésekor egy interjút készítettek veled. Én is szerepeltem akkor, ugyanis eljátszottuk a vonószekerekre készült Mikrokosmos-átírataimat. Te pedig, mint szólista, Bartók-műveket játszott-

³⁴ Ormándy több alkalommal is vezényelt Bartók-művet. Először 1935. június 6-án a „Júniusi ünnepi hetek” keretében az Erdélyi táncokat, lásd ifj. Bartók: *Krónika*, 364. Bartók amerikai tartózkodása idején azonban úgy tűnik, valóban nem adott elő Bartók-kompozíciót. Abban a (Szigetinek szóló) levélben, amelyben Bartók Szigeti közbenjárását kéri, hogy felesége esetleg eljátszhassa a 2. zongoraversenyt Ormándy vezényletével, már igen kritikus hangon ír a karmesterről: „ha Ormándinak és a többi nagyfejűnek én velem nem kellett, akkor amikor én még működtem, mint zongorista, hát ugyan mit lehet remélni most!” Lásd Bartók Béla levele Szigeti Józsefhez 1944. október 4. Demény János (közr.): *Bartók Béla levelei* (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 708–709; 709. valamint ifj. Bartók: *Krónika*, 472.

tál.³⁵ Amikor a koncert után kijöttünk, akkor egy ismeretlen fiatalasszony, aki hegedűs volt a zenekarban, készített néhány fotográfiát. Ezek közt volt egy csoportkép, már nem tudom, hogy rajtunk kívül kik voltak még rajta, készült egy kép külön rólad és külön Bartókról, és még egy, ahol Bartókkal együtt voltatok. Tehát ez 1944. július 5-én történt. Hogy emlékszel, készült még ezt követően kép Bartókról? Tudtommal ezek voltak az utolsó felvételek.³⁶ Bátor³⁷ ugyan beszélt valamilyen későbbi felvételekről, de semmi ilyesmi nem került elő. Te tudsz ilyen későbbi, 1944. július 5. után készült fényképekről?

– Én nem emlékszem, ámbár láttam olyan felvételt, amiről nem tudom, hogy mikor készült. Mintha koncerten készült volna, és olyan utolsó időnek látszik. De nekem az nincs meg, és nem is tudom, hogy hol [láttam].

– *Bocsánat, amikor koncertről beszélünk, akkor nem olyan koncertről van szó, ahol te, vagy Bartók játszott, hanem olyan koncertről, amelyen hallgatóként voltatok jelen?*

– Nekem utolsó felvételtől ..., hogy pontosan válaszoljak arra, amit kérdeztél, nincs tudomásom.

– *Nekem sincs és sohasem mutattak nekem ilyesmit. Úgy emlékszem, hogy a július 5-i koncert után se te, se Béla nem léptetek fel többé a nyilvánosság előtt. Vagy tévedek?*

– Az én emlékezetem szerint negyvennégy nyarán Saranac Lake-en ifjúsági koncertek voltak, amit egy bizonyos Kains³⁸ nevű zenész rendezett, illetőleg egy

³⁵ Bartók és Pásztory Brooklyn Múzeum-beli fellépésének pontos dátuma 1944. július 2. A koncerthez kapcsolódó beszélgetést David LeVita zenetudós vezette. Az interjú során Bartók a Ditta műsorán szereplő művekről beszélt, először a Szonatináról, majd a Suite op. 14-ről, az 1. Rondóról, az Este székelynél című zongoradarabról és végül a Mikrokosmosról. A Mikrokosmos esetében Serly zongorára és zenekarra készített átíratát játszották. Az előadást a Radio WNYC-FM közvetítette. Az interjú szövegét lásd Somfai László (közr.): Bartók felvételek magánygyűjteményekből 1910–1944. Bartók Hangfelvételei Centenárium Összkiadás 2 (Budapest: Hungaroton LPX 12334–38); CD kiadás: *Bartók felvételek magánygyűjteményekből (1910–1944)*. HCD 12334–37 (Budapest: Hungaroton Classic Ltd., 1995). Az előadás teljes anyaga (az Este a székelynél kivételével) egy Amerikában élő magyar származású zenekedvelőnek, Szidarovszky Ferencnek köszönhetően került a Bartók Archívum gyűjteményébe. Lásd Bartók Archívum, Szidar-024. Az „Ask the Composer” sorozat felvételeit hirdető plakáton Bartókra eredetileg május 7-én került volna sor. A felvétel körülményeiről bővebben lásd Kroó György: „Bartók Concert in New York on July 2, 1944”, *Studia Musicologica* 11 (1969/1–4) (Bence Szabolcsi Septuagenario), 253–257.

³⁶ Bónis Ferenc Élet-képek címmel megjelent kiadványában még több későbbi felvételt is közöl Bartókról. Ezek közül a legutolsó datált kép a Tánc-szvit zongoraátíratának bemutatója előtt készült. Az átíratot a Bartók tanítvány, Sándor György mutatta be 1945. február 20-án. A felvételeken Bartók Sándor György társaságában látható. Bónis Ferenc: *Élet-képek: Bartók Béla* (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 515–516. Lásd még Bónis: *Így láttuk Bartókot*, 158.

³⁷ Bátor Viktor dr., (1891–1967) magyar származású amerikai ügyvéd, Bartók utolsó végrendeletének megszövegezője és egyik végrehajtója, a Bartók Trust és a Bartók Archives (New York) alapítója. Bátor Viktor életéről és tevékenységéről bővebben lásd Carl Leafstedt: „Rediscovering Victor Bator, Founder of the New York Bartók Archives”, *Studia Musicologica* 53 (2012/1–3), 349–372.

³⁸ Sherwood Kains (1904–1958), 1943 és 1957 között a Deerwood Adirondack Music Center vezetője, korábban a Cincinnati konzervatórium igazgatója volt. A Deerwood Music Center, Saranac Lake, illetve Saranac Inn közelében nyaranta zenei táborként működött. Kains első levelét 1943. november 16-án továbbította Hans W. Heinsheimer Bartóknak, ebben Kains Heinsheimer közvetítésével Bartókot zeneszerzés-, Pásztort zongoratanításra szeretne volna

camp [tábor] volt ott, zenész camp, Saranac Lake-en, ahová bennünket is meghívtak, el is mentünk, sőt, tárgyaltunk is ezzel a Kains-szel. Ez egy egyetemi kurzus volt, amit ők nyaranta tartottak Saranac Lake közvetlen közelében, és ott rendszeresen koncerteket – ifjúsági koncerteket – rendeztek, és ennek az egyikén én játszottam. Emlékezetem szerint ez negyvennégy nyarának vége felé volt, és ezen, mint hallgató, Béla is ott volt.³⁹

– *És emlékszel, hogy mit játszottál?*

– Nem emlékszem.

– *Hát az nem fontos most már. Tehát te még felléptél július 5-e után is Saranac Lake-en, és ezen Béla is jelen volt, de nem szerepelt.*

– Nem, ő nem zongorázott.

– *...nem is beszélt?*

– Abban nem vagyok biztos.

– *...és elképzelhető, hogy akkor valaki még készített fotográfiát rólatok?*

– Én nem emlékszem arra, hogy lett volna felvétel, azt hiszem, hogy nem volt.

– *De ha látnál valahol képeket, emlékeznél arra, hogy az hol készült?*

– Valószínűleg.

– *Egyszóval, az utolsó ismert felvétel az a július 5-én készült négy remek fotó.*

Na, most ismét egy jól ismert témával folytatjuk. Visszatérünk az utolsó hónapokra, a Harmadik zongoraversenyre és a Brácsaversenyre. Mikor tudta meg, vagy mikor beszélt, ha beszélt, először arról, hogy a Harmadik zongoraversenyt komponálja, ha pedig nem említette volna, mikor támadt az sejtelked, hogy valamit komponál? Ez egy közismert téma, már sokan kérdeztek erről, de talán együtt jobban sikerül föl-idéznünk.

– Saranac Lake-en tudtam meg, hogy ez a terve van, és hogy már dolgozik is rajta.

– *Tehát ő elmondta, hogy szándékában áll egy harmadik zongoraversenyt komponálni.*

felkérni. Kains leveléből az is kiderül, hogy Saranac Lake-i tartózkodása idején Ditta már meglátogatta a létesítményüket, és ő javasolta Kains-nek, hogy a Boosey and Hawkes képviselőivel lépjen kapcsolatba. Lásd BH-levelek, 1943. november 16.

³⁹ Mary B. Hoatling az *Adirondack Daily Enterprise* számára írt cikkében két olyan koncertről is említést tesz, amelyen Ditta felléphetett. Az egyik, amelyől Ditta is említést tesz, a Deerwood zenei tábor szervezésében rendezett koncertsorozat keretén belül zajlott le. Az egyik péntek esti koncerten Bartók-műveket adtak elő. Ditta nevét a cikkíró nem említi, azt azonban megjegyzi, hogy Bartók jelen volt a koncerten és egy szemtanú visszaemlékezése szerint nagy ünneplésben részesült. Egy másik koncertről, amelyen állítólag Ditta szintén fellépett, Ida Haarnak, a Bartók-kék által bérelt lakás tulajdonosa, Maks Haar feleségének visszaemlékezéséből értesülünk. Mrs. Haar úgy emlékszik, hogy Ditta az ő kérésére adott egy ingyenes koncertet a Jewish Community Centerben. Mrs. Levy, Bartókék korábbi főbérletője, aki szintén a szervezők között volt, sajnálta, hogy ez a szereplés nem járt honoráriummal. Mary B. Hoatling: „Bartók’s creative last summer in Saranac Lake in 1945”, *Adirondack Daily Enterprise*, February 2, 1996. Lásd Historic Saranac Lake wiki: http://hsl.wikispot.org/Béla_Bartók.

- Igen, és meg is mutatta. Néhány részletet elő is játszott.⁴⁰
- *Emlékszel, hogy ez melyik hónapban volt? Most negyvenöttről beszélünk.*
- Csak kiszámítani tudom, hogy ez júliusban lehetett, de lehet, hogy már júniusban ott voltunk, sőt, valószínű, hogy júniusban mi már elmentünk.
- *Tehát június-július táján már tudtál róla és már részleteket is hallottál belőle. Ugye jól emlékszem, hogy valamilyen zongora is volt a közelben.*
- Egy pianínó. A főépületben. A háziak tulajdonában.⁴¹ Mert ott volt egy főépület és egy kis ház, és mi a kis házban laktunk. Azt béreltük ki magunknak.
- *... és ő játszotta ezeket a részleteket, vagy téged kért meg?*
- Ő játszotta kottából ezeket a részleteket.
- *Na és mi volt a benyomásod? Mondtál róla valamit, beszéltek róla?*
- Nem emlékszem.
- *Ebben az időben Bartók párhuzamosan dolgozott a zongoraversenyen és a brácsaversenyen. Abból is játszott neked valamit? Vagy esetleg te játszottál belőle?*
- Nem, arra nem emlékszem, hogy abból játszott volna. Arról azonban tudtam, hogy két kompozíción is dolgozik.
- *A zongoraversennyel kapcsolatban másra nem emlékszel?*
- Nem.
- *Azt tudad, hogy hány tételes lesz, vagy a tételek karakteréről mondott valamit?*
- Nem, egyáltalán nem. Vagy legalábbis nem emlékszem.
- *Azt persze tudad, hogy neked írta. Ebben senki sem kételkedik, aki ismerte Bartókot és a zenéjét. De arról nem mondott semmit, hogy ezt neked írja? Említett neked valamit ezzel kapcsolatban Koussevitzkyről? Nekem van valami emlékem erről. Azt nem tudom már, hogy te mondtad, vagy Pétertől hallottam, hogy Bartók soha, egyetlen karmestertől sem kérte, hogy adjon elő tőle valamit, de ez a mű annyira tetszett neki, hogy azt tervezte, hogy amikor majd elkészül, beszél Koussevitzkyvel, hogy mutassa be a művet veled, mint szólistával. Emlékszel ilyesmire?*

⁴⁰ A Malcolm Gillies könyvében közölt riportban Ditta még úgy emlékszik, hogy a komponálás időszakában még nem tudta, hogy ez lesz a neki szánt zongoraverseny, mivel a műről magáról Bartók semmit sem mondott neki, noha részleteket is játszott belőle és előfordult, hogy Ditta lapozott neki. Péternek viszont beszélt róla. A beszélgetésből úgy tűnik, hogy Ditta csak az eseményeket utólag felidézve gondolta, hogy ezek a Harmadik zongoraverseny részletei lehetnek. Malcolm Gillies: *Bartók Remembered* (London–Boston: Faber and Faber, 1990), 196–197, első megjelenés: „26 September 1945: Zum 20. Todestag von Béla Bartók” *Österreichische Musikzeitschrift* 20 (1965), 446–449. Bartók Péter minden alkalommal úgy emlékezett, hogy nem volt szabad elárulnia, hogy a mű az édesanyjának készül. Lásd Bónis: „Bartók Péter” in *Így láttuk Bartókot*, 252–259, 259. Uő.: „Budapesti beszélgetés Bartók két fiával (1988)”, in *Üzenetek a XX. századból. Negyvenkét beszélgetés a magyar zenéről* (Budapest: Püski, 2002), 300–309, 306.

⁴¹ Ditta a Bónis Ferenc készítette interjúbán is megemlíti, hogy Bartók ezen a pianón játszott részleteket a Harmadik zongoraversenyből. Bónis: *Így láttuk Bartókot*, 100–102. Ugyanígy a Malcolm Gillies által közölt visszaemlékezésében is említést tesz a Saranc Lake-i pianínóról. Gillies: *Bartók Remembered*, 197. Bartókék főbérőjének felesége Ida Haar azonban csak arra emlékezett, hogy Ditta járt át hozzájuk gyakorolni. Vö. Hoatling: „Bartók’s creative last summer in Saranac Lake in 1945”.

– Nem.

– *Ez nagyon különös, mert nekem van valami emlékem erről. Lehet persze, hogy valaki mástól hallottam róla, vagy Péter mondott valamit – mert akkor, ugye, már ő is ott volt –, nem tudom. Ez egy kérdés, és már egyikünk sem emlékszik erre pontosan. Én még szeretnék elmondani valamit. Erről már sokat beszélünk, de nagyon kevesen értik meg ennek a jelentőségét. Mielőtt Bartók kórházba került, előző este megengedte, hogy első feleségemmel, Alice-szel együtt meglátogassuk, mivel szerette volna látni. Péter válaszolt telefonon, hogy mégis menjünk fel. Amikor bementünk hozzá, az ágyán ott volt a két kézirat, a zongoraverseny és – félretéve – a brácsaverseny. A zongoraversenyből már csak két partitúraoldal hiányzott. Ezt már sokszor elmeséltem, mert szüntelenül gyötör a lelkiismeret, hogy ha nem lettünk volna ott, akkor ő egy-másfél óra alatt befejezte volna azt a pár taktust. Mivel azonban mi vagy másfél órát ott voltunk, utána már valószínűleg túl fáradt volt hozzá, és így másnap úgy ment be a kórházba, hogy ezt a pár ütemet már nem fejezte be. Ezt mindenképp szerettem volna hozzátenni.*

Most néhány olyan dolgról szeretnék beszélni, ami már Bartók halála után történt. Nem tudom, emlékszel-e – persze akkor te nem voltál a legjobb állapotban, akkoriban sokat beszélgettünk –, hogy egyszer csak megjelent a színen a fiatal zongorista, Sándor György. Bevallom, Bartók halála engem is nagyon megviselt, és egy ideig én se voltam teljesen magamnál. Ilyen időkben pedig jönnek mindenholnan. Péter pedig még túl fiatal volt ezekhez az ügyekhez, és akkor, amikor őt is ide-oda ráncigálták, került a kezembe a harmadik zongoraverseny kézírata, és akkor én befejeztem azt a pár taktust.⁴² Sőt, ha jól emlékszem, még mondtam is akkor Péternek – erre talán te nem emlékszel –, hogy miért mondják erre a pár taktusra, hogy nem volt befejezve. Ezt én be tudom fejezni, egyszerű. Meg is tettem, és életemben először készakarva utánoztam Bartók írását. Később azonban a Bátor ragaszkodott ahhoz, hogy erről mindent pontosan lehessen tudni, és akkor került nyilvánosságra ez a történet. De térjünk vissza arra az időre, amikor befejeztem, ami nem tartott sokáig, és csak pár hónappal Bartók halála után történt. Akkor felkeresett a Columbia hanglemezyár főnöke, akivel Sándor György szerződésben volt, és könyörögtek, hogy legalább hadd nézzék meg a zongoraverseny kottáját. Akkor én még egy külön második zongorakivonatot is készítettem nekik. Elég az hozzá, hogy még én sem emlékszem jól. A kézirat mindig nálam volt, mivel ekkor még Bátor sem tudott

⁴² Az 1963-as Bónis Ferencsel folytatott beszélgetésben Serly úgy emlékezett, hogy néhány héttel Bartók halála után Péter vitte el hozzá a Harmadik zongoraverseny és a Brácsaverseny kéziratát azzal, hogy „Ditta azt üzenté: Bartóknak az volt a kívánsága, hogy ezt az anyagot Tibornak adják át”. Bónis: *Így láttuk Bartókot*, 141. Bartók Péter egyetlen visszaemlékezésében sem említi, hogy ő vagy Ditta kérte volna fel Serlyt a mű befejezésére. A közreadásaiban is csak annyit találunk erről, hogy a Harmadik zongoraversenyt és a Brácsaversenyt Serly fejezte be. Lásd Bartók Péter: „Publisher’s note”, in *Bartók Béla: Piano Concerto No. 3*. Revised Edition (London, New York, etc.: Boosey and Hawkes, 1994). Hasonlóképpen a Brácsaverseny hasonmás kiadásában is. Bartók Péter: „Előszó”, in: *Bartók Béla: Brácsaverseny*. Az eredeti kézirat hasonmás kiadása (Homosassa Florida: Bartók Records, 1995), 2.

arról, hogy milyen művek vannak még, és senki se háborgatott. Nem volt semmiféle felügyelő, aki megmondhatta volna, hogy ezt nem lehet kiengedni. Hát ahogy így nyomtak egymás után, egy nap – most már én sem emlékszem pontosan, hogy volt – a Columbia lemezgyár főnöke és Sándor György ismét felkerestek, és arra kértek, hogy beszéljek Bartók özvegyével. Mivel úgy tűnik, hogy ő még egy ideig nem lesz olyan állapotban, hogy ezt a művet el tudja játszani, kérem meg, engedélyezze, hogy Sándor György előadhassa a művet, és az ne legyen visszatartva a közönségtől. Erre én, sajnálom, hogy ez így történt, de beszéltem veled, Péter is ott volt, és akkor megadtad ezt az engedélyt. Most azt szeretném megkérdezni, hogy te hogy emlékszel, azért adtad meg az engedélyt, mert te is úgy láttad, hogy nem lenne jó túl sokáig várni a bemutatóval, vagy csak az én kedvemért egyeztél bele?

– Én nem emlékszem egyáltalán.

– Én sem emlékszem. Hát ez egy homályos ügy volt. Elég az hozzá, hogy azt tudom, hogy beleegyeztl, és én sajnálatra méltóan megkértelek. Ezután pedig Ormándy, és a zenekara, a Columbia [recte Philadelphia], ami szintén a Columbia lemezgyárral volt szerződésben, hamarosan, pár hét leforgása alatt, ki is tüzték a bemutató időpontját, a Boosey and Hawkesnél pedig elkészítették és átadták a Stimmeket. De ezután még volt egy kis utójáték [follow-up]. Bátor ugyanis tudni akarta, hogy miként került az anyag a Philadelphia zenekarhoz, Ormándyhoz és Sándorhoz. Mert ha mi nem adtunk engedélyt, akkor hogy került oda? Erre mi azt mondtuk, hogy nem tudjuk. Engem is megkérdezett, hogy én adtam-e rá engedélyt, mire azt mondtam, hogy én nem adhatok engedélyt, mivel nem vagyok egy Bartók. Mutasson olyan dokumentumot, amelyen az én aláírásom szerepel, hogy bármit is engedélyeztem volna. Persze ilyen nem volt. Egyszóval, ahogyan ez így lezajlott, az voltaképp egy csempészett premier előadás volt. Mi tudjuk, hogy erre nem adtunk engedélyt, csak azt mondtuk, hogy semmi kifogásunk sincs az ellen, hogy előadják. Nos így történt, hogy Ormándy, aki addig életében sohasem adott elő egyetlen Bartók-darabot sem, az utolsó percben átvette, és Sándor Györggyel elő is adta ezt a darabot. Sándor György persze ezzel nagy karriert csinált magának.⁴³

Sándor György és a harmadik zongoraverseny ügyéhez még – a téma lezárásaképpen – hozzátenném, hogy tudtommal Sándor sohasem beszélt arról, hogy hogyan, milyen körülmények között kapta meg arra az engedélyt, hogy ezt a művet a Philadelphia zenekarral előadja.⁴⁴ Ugyanis hivatalosan sose volt meg ez az engedély. Azonban ami-

⁴³ A Bónis Ferenc Így láttuk Bartókot sorozatához adott nyilatkozatában Sándor György úgy emlékszik, hogy néhány hónappal Bartók halála után Serly kereste meg őt telefonon és akkor tőle hallott először a Harmadik zongoraversenyről. „Nyilvánvalóan Dittának írta, azt akarta, hogy Ditta mutassa be. A körülmények azonban bonyolultakká váltak, Ditta pedig elutazott Magyarországra. Így Serly azt gondolta, az lenne a legjobb, ha én mutatnám be.” Sándor szerint ez decemberben történt, Serly elküldte neki a partitúrát és ő csak ezt követően lépett érintkezésbe a Columbia hanglemezgyár vezetőjével, aki felvette a kapcsolatot Ormándyval, hogy a bemutató időpontját megbeszéljék. Erre 1946. február 8-án került sor. Bónis: *Így láttuk Bartókot*, 155–159.

⁴⁴ Lásd az előző jegyzetet.

kor erről beszél, az úgy hangzik, mintha már Bartókkal megbeszélte volna, hogy [szükség esetén ő adja elő a művet], és hogy a család ezt átengedte neki. Azonban tudtoddal szó sem volt ilyesmiről?

– Én nem tudok erről.

– Tehát semmit se tudsz róla. Arról pedig még ennél is kevesebbet, hogy Bélának eszébe jutott volna, hogy őt kérje fel a mű előadására.

Na akkor még egy pár szót, és készen vagyunk. Szeretném, ha mondanál még néhány szót a Hegedűszonátáról és a zenekari Concertóról. Arról már beszélünk, hogy a Szólószonátát Yehudi Menuhin felkérésére komponálta. Ez ugye negyvenháromban volt, ha jól tudom. Erről nem tudsz többet? Azt tudom, hogy meghívásokat volt Kaliforniába, de, mivel Bartók nagyon rosszul volt, le kellett mondanotok.

– Igen, nem mehetett el.

– Engem most az érdekelne, hogy emlékszel-e arra, hogy mikor komponálta a Szólószonátát? Még mielőtt átadta Menuhinnek, arról az időről van valami emléked?

– Én úgy emlékszem, hogy ennek nagy részét Asheville-ben komponálta.

– Mind a ketten ott voltatok, vagy te akkor nem...

– Nem, csak Béla volt ott.

– Ah, erről már volt szó! Emlékszem, negyvenkettő ősze és negyvennégy eleje közt előfordult, hogy nem mindig voltatok együtt. Sőt, még New Yorkban is. Béla, mikor dolgozott, külön egy szállodában, a Woodrow-ban [lakott].

– Igen, amikor még nem volt meg a nagyobbik lakásunk.

– Igen, igen, mert nem akart téged zavarni a gyakorlásban. Akkor még az 57. utcában laktál...

– ...és az a lakás nem is lett volna alkalmas, mert ott csak egy nagyon kicsi szoba volt.

– Igen, emlékszem. Csodálatos volt, hogy amikor meglátogattam a Woodrow-ban, már nagyban dolgozott a zenekari Concertón. Egész tételeket láttam már és Bartók remekül tudott dolgozni ott zongora nélkül, minden nélkül, csak egy ágyon. De azért némelykor elment hozzád próbálni?

– Gyakran!

– Szóval gyakran elment az 57. utcába kipróbálni [egyes részeket].

– Igen, de ez egy átmeneti időszak volt. Nem tartott sokáig, mert kaptunk egy nagyobb lakást ugyanabban a házban, ahol nekem ez a kis szobám volt, és ahol Kecskeméti Pál és Láng Erzsébet is lakott.

– És a zenekari Concertóról még beszélt veled?

– Igen, beszélt a Concertóról.

– Tehát arról még beszéltek. Vagyis csupán egy nagy mű van, a hegedűs Szólószonáta, aminek a jó részét úgy komponálta, hogy nem voltatok együtt, mert ez Asheville-ben volt. Hogy emlékszel, akkor használt egyáltalában hegedűt?

– Tudomásom szerint nem. De itthon volt egy hegedű.

– Azt tudom, és némelykor a kvartetteknel például használta is. De amikor a Hegedűszonátát írta, emlékezeted szerint, nem [használt].

- Nem, nem tudok róla.
- *Nem használt semmit, abszolút semmit. Úgy.*

Hát kérlek, azt hiszem, ezzel be is fejezhetjük. A legfontosabb célunk, ahogyan azt már mondtam is, az volt, hogy minél jobb, pontosabb képet kapjunk arról, Bartókné Pásztory Ditta személye, jelenléte milyen fontos volt azoknak a remekműveknek a komponálása során, amit Bartók az utolsó huszonöt évben komponált. Ez így volt, ugye?

- Így volt.

VIRÁG BÜKY

Tibor Serly's conversation with Ditta Pásztory Bartók

The conversation between Ditta Pásztory and Tibor Serly transcribed for this article was recorded on 10th November 1976, just a few years before Serly's death. Tibor Serly (1901–1978) was born in Hungary but grew up and worked as a composer in America. His relationship with Bartók began in the 1920s, and, together with Pál Kecskeméti or Ernő Balogh, Serly became Bartók's confidential friend in his last years spent in America during the early 1940s. Serly remained on friendly terms with the Bartók family, especially with Ditta Pásztory, even after the composer's death, and he even considered the possibility of writing a biography about Bartók and his family. Perhaps, that was the reason behind the interview with Ditta, which is a very interesting and informative source. It contains otherwise unknown information on Ditta's childhood and her life before her marriage with Bartók and a number of details about the genesis of Dance Suite, the Concerto for Orchestra and the 3rd Piano Concerto. Regarding the latter Serly gives information on its world premier. Finally, he speaks about his own role in the completion of Bartók's two unfinished works: the 3rd Piano Concerto and the Viola Concerto. Probably due to their old friendship, Ditta spoke more freely and openly in this conversation with Serly than in her other interviews. Furthermore, the fact that Serly approached his subject matter as a composer, makes this conversation unique. Its reliability, however, is occasionally doubtful because the uncertain recollections of both the interviewer and the interviewee. The text of the interview is presented with explanatory comments and notes.

